

Ədəbiyyat və publisistikamızda deportasiya ağrısı

Azərbaycan ədəbiyyatında və publisistikasında deportasiya mövzuna çoxsaylı əsər həsr olunub. Soydaşlarımızın Qərbi Azərbaycandan kütləvi surətdə qovulmasına, erməni millətçi quldurlarının onlara qarşı törətdiyi vəhşiliklərə həsr olunmuş məqalə və xatirələrdə, poeziya nümunələrində bu tarixi cinayətin ağır-acısı haray qoparır, insanlığı imdada çağırır. Bu şeir və poemalarda, sənədli yazılarda Qərbi Azərbaycan faciəsi qanı axan yara timsalındadır.

Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun "Göyçə dərdi" dastanı ədəbiyyatımızda bizdən sonra gələn nəsillərə xalqımızın başına gətirilənləri xatırlamaq, unutmamaq üçün bir yaddaş möhürüdür. Dastanda 1988-ci ildəki ictimai-siyasi hadisələrin bir qaçqının, bir yurd itirənin dilindən şeir bunları deyir:

*Qaçdıq, qaçqın dedilər!
Köçdük, köçkün dedilər!
Küsdük, küskün dedilər!
Susduq, miskin dedilər!*

Zəngibasarda, Gümrüdə, Calaloğluda, Göyçədə, İlməzlidə, Cücəkənddə qədim tarixə malik məscidlər, dini abidələr erməni vandalizminin qurbanı olub. Şair bu vəhşilikdən dəhşətə gəlir, haray çəkir:

*Gözləri yol çəkən, Ələsgər dada,
Dağlarda təklənən qəbrinə qurban!
Bəd gəldi bizlərə bu vaxt, bu vədə.
Döz, bu da zamandı, səbrinə qurban!*

Dərbənddən Təbrizə, Borçalıdan İrəvana, Qarabağdan Kərkükə qədər uzanan dərdlərimizi Zəlimxan Yaqub köçkünlüyün, didərginliyin mənəvi iztirablarını sazın "Dilqəmi"sində belə qələmə alıb:

*Göyçə dərdi göyüm-göyüm göynəyən,
Sızım-sızım sızıldayan yaramdı.
İndən belə kirpik çalmaz gözlərim,
İndən belə yuxu mənə haramdı.*

İnsanın son mənzili olan qəbir evinin dağılmasına, onun təhqir olunmasına rəvac verənlərə bütün bəşəriyyət nifrətlə yanaşmış, hətta onu, bu gün dünyaya atom başlıqlarının ucunda demokratiya atanlar da tənqid edib, adına beynəlxalq səviyyədə "vandalizm" deyiblər. Lakin 1988-ci ildən sonra demək olar ki, Ermənistanda yaşayan Azərbaycan türklərinin ata-baba-

larının qəbirləri yerlə-yeksan olunmuş və tarixdən silinmişdir.

Şair Məcnun Göyçəlinin də şeirləri deportasiya hadisələrini özündə daha canlı və obrazlı şəkildə əks etdirən ədəbi nümunələrdəndir. Bu mənada onun İntiqam Ocaqlının eyni adlı şeirinə nəzirə yazdığı "Hardasan, hardasan, ay ev yiyəsi" şeiri diqqəti cəlb edir, oxucunu daha çox düşündürür. Bu şeir təkəcə yurdunu itirən Qərbi Azərbaycanlılarının deyil, 50 milyonluq Azərbaycan türkünün dərdi, faciəsidir. Şair bu mənzuməsində İrəvanda, Göyçədə, Ağbabada, Dərələyəzdə, Vedidə və digər

qədim yurd yerlərimizdə ocaqları sönən, tənəri qalanmayan, qapısını-bacasını tikən basmış soydaşlarını haraylayır:

*Qərib gecələrə baş qoyub dağlar,
Çaylar hönkürtülü, bulaqlar ağlar.
Hər ocaq başında bir zümzümə var!
Döyür pəncərəni xeyli var nədən?
Allahlı dünyanın Allahsız səsi,
Hardasan, hardasan, ay ev yiyəsi!*

Gücü qələminə söykənib dərdi yazmağa çatan bir şairin "Bir soraq varmı gör Turan elindən"- deyər böyük türk dünyasına səslənişi, oğuz birliyinin yenidən var olub, bir olub yüksəlməsinə olan inamı şeirin sonuncu bəndində yurda dönmək arzusu ilə səsləşərək bədii sözün təsir dairəsini daha da gücləndirir. Aradan neçə illər keçməsinə baxmayaraq, o yurd yerlərinə dönmək, sönmüş ocaqları yandırmaq, qurumuş bulaqların gözündən öpə-öpə onları yenidən cana gətirmək tək bir şair qəlbinin yox, bütün yurd həsrətliyənin ən böyük arzusudur.

Ədəbi publisistikamızda da deportasiya mövzusu əsas sütunlardan birini təşkil edir. Alim və publisistlərimizdən Budaq Budaqovun, Teymur Əhmədovun, Hidayətin, İsmayıl Vəliyevin, Əziz Ələkbərlinin, Qara Namazovun, İsmayıl Əliyevin, Ramiz Əsgərin, Telli Pənahqızının, Qulu Kəngərlinin, İbrahim Bayramovun, Flora Xəlilzadənin, Qafar Çaxmaqlının, Əsli Xəlilqızının, Qərib Məmmədovun, Eldar İsmayılın, Cəlal Allahverdiyevin və bir çox digər ziyalıların publisistikasında yurd yerlərinə dönmək arzusu boy verir, hətta həmin əsərlərdə özünü biruzə verən yeni-yeni ideyalar da günün tələbləri ilə səsləşir və bizə o yurd yerlərinə dönmək üçün qol-qanad verir. Bu ruhda və belə elmi sambalda olan məqalələrin toplanılıb toplu şəkildə hazırlanması istiqamətində müəyyən addımlar atılıb.

Qərbi azərbaycanlıların sonuncu deportasiyası barədə sənədli-bədii materialar toplusu olan "Didərginlər" kitabında oxuyuruq: "Bəziləri onları, millətimin iki yüz minə yaxın yerindən-yurdundan

pələsəng edilmiş övladlarını sadəcə "Köçkünler" adlandırmağı məsləhət gördülər. Xətirələrinə dəyməmək üçün belə bir yumşaq söz işlətməyi münasib bildilər. Əslində isə onlar köçməmişdilər. Onları zorla, silah gücünə, qanlarını tökə-tökə yurdlarından, yuvalarından didərgin salmışdılar.

Adam durduğu yerdə min illərlə yaşadığı, ulu əcdadlarının sümükləri basdırılmış torpaqdan köçərmə? Özü də kənd-kənd, oba-oba! Bəziləri dedilər ki, onlar "Qaçqınlar"dır. Sadəcə yurd-yuvalarını atıb gələnlərdir. Adam o zaman yurd-yuvasını ürəyi ağrımadan atıb başqa yerə gedər ki, torpağa bağlı olmasın, Vətən, el-oba qədri bilməsin, onun həsrətini çəkməsin, yurdun hər daşı, hər qarışı, axar-baxarı üçün burnunun ucu göynəməsin! Bizim xalq torpağa, Vətənə bağlı xalqdır. O, hər saatla yurdundan-yuvasından ayrılan deyil! Onları ayırdılar. Zorla, fitnə-fəsadla!".

Coğrafiyaşünas akademik Budaq Budaqov və tanınmış tarixçi Qiyasəddin Qeybullayevin "Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti"nin, "Qərbi Azərbaycan ədəbi-bədii, publisistik toplusu"nun, Hidayətin "Burdan min atlı keçdi" kitabının, İ.Vəlizadə və B.Muradovun "Ermənistan azərbaycanlılarının soyqırımı" kitabının, "Didərginlər" toplusunun, Salman Qazinin "İtirdiyim yerlər"

adlı şeirlər kitabının işıq üzü görməsi bəşirəmizə gələn deportasiyalara ədəbi-bədii yanaşma, dəyərləndirmə baxımından çox qiymətli bir əsərdir. Şair Əli Vəkilin min zəhmət bahasına tərtib etdiyi "Ədəbi İrəvan" almanaxı Azərbaycanın müxtəlif yerlərinə səpələnmiş Ermənistandan olan şairlər və yazıçılar üçün ədəbi bir töhfədir.

Ümumiyyətlə, son dövr ədəbiyyat tariximizdə deportasiya mövzusu ədəbi polemikalara səbəb ola biləcək bir baxış bucağı kimi son dərəcə maraqlıdır. H.Hacxalılın "Biz unutmadıq", "Quşçuda Ağbaba yallısı, Göyçə həsrəti" kimi publisistik yazılarında və şeirlərində yurda dönmək arzusu daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu mənada deportasiya antologiyasını yaratmaq üçün əlimizdə xeyli material var və biz bu antologiya vasitəsilə gələcək nəsillərimizlə keçmişimiz arasında əbədiyaşar bir körpünün əsasını qoymuş olarıq.

Deportasiyaya həsr olunmuş ədəbi-bədii nümunələrin müxtəlif dillərə tərcümə olunması, həmin əsərlərin qəhrəmanlarına abidələrin ucaldılması, onların bir çox ölkələrdə yayımlanması da beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında bizim haqlı mövqeyimizin müdafiə olunmasına xidmət edən bir vasitə kimi dəyərləndirilə bilər.

UĞUR